

Шамун Кассем

*Харківський національний університет будівництва та архітектури
(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: k_chatoun@yahoo.com; orcid.org/0000-0003-1612-8538)*

ЗМІСТ І ЗАСОБИ ДОТРИМАННЯ БАЛАНСУ ІНТЕРЕСІВ У ПРОЦЕСІ ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ВІДБУДОВИ ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ БЕЙРУТА)

Дана стаття розпочинає низку публікацій, присвячених взаємодії між культурною громадськістю, фахівцями міського проектування, міською та державною владою в ході відновлення ліванської столиці після громадянської війни 1975-1990 рр. Метою цієї розвідки є розкриття змісту і перебігу складного та драматичного процесу виявлення та збереження багатого історичного спадку Бейрута у постійному діалозі з фахівцями різного профілю та громадськими активістами. Завданням даної публікації є загальна характеристика урбаністичної специфіки об'єкту реконструкції – одного з найдревніших міст Близького Сходу, на тлі подій новітньої історії регіону.

Ключові слова: післявоєнне відновлення, історична спадщина, архітектурні пам'ятки, громадська участь.

Актуальність теми дослідження.

Передумови, перебіг і підсумки реконструкції Бейрута, зокрема його історичного центру, після громадянської війни 1975-1990 рр. є одним із захопливих сюжетів сучасної урбаністичної теорії. Важливо виявити та розглянути ключові питання реконструкції Бейрута після громадянської війни, перелічити чинники, що вплинули на розвиток міста, та зафіксувати переваги та недоліки реально здійсненої організаційної та планувальної моделі. На думку багатьох аналітиків післявоєнної долі Бейруту, до руйнування матеріальної спадщини столиці вочевидь спричинилася громадянська війна. Але тепер причини подальших втрат здебільшого вбачають у неоліберальній політиці міської влади та у недоліках приватної інвестиційної та девелоперської практики. Урахування цих чинників може бути суттєвим для підготовки робіт не тільки з післявоєнної реконструкції міст [1], але й у більш широкому контексті ревіталізації зруйнованих або кризових міських теренів [2].

Мета публікації – підійти до проблем збереження та створення соціокультурної спадщини у конкретному історичному контексті післявоєнної реконструкції Бейрута. Ці проблеми проявляються, зокрема, у виразному відчутті втрати перед обличчям швидких змін у міській тканині [3]. Першочерговий інтерес полягає у часовому та просторовому характері процесу відтворення спадщини та його ролі у

прочитанні минулого, боротьбі з теперішнім уявленням і побудові майбутнього в нестабільному міському контексті столиці Лівану. Мається на увазі концепція «осучаснення минувшини», що вказує, як минуле пронизує сьогодення, а також аналізує просторовий вимір спадщини, з особливим акцентом на її міському характері.

Загальна характеристика ситуації. У перший період після закінчення війни великі надії покладалися на втіленні проекту «Солідер», спрямованого на фізичну відбудову та на реанімацію життя у мертвому «серці Бейрута». Слід зазначити, що хід реалізації та результати цього проекту викликали слова вдячності за створення у центрі міста простору з новою якістю, свого роду вітрини «покращень Лівану», яка символізує порядок, єдність і свободу. В основному серед бейрутців переважала думка про ефективність і узгодженість діяльності компанії; зазначалося, що, якби не «Солідер», центр міста досі ще лишався б схожим на «нічийні землі», на які він перетворився під час громадянської війни, і влада не змогла б відновити його.

З іншого боку, «Солідер» піддавався критиці за те, що зруйнував соціальну тканину «Сентервілла» (центру Бейрута) через його дуже спірні методи, які полягали в змушенні корінних жителів і власників магазинів міста, до того, щоб обміняти їх власність на акції в компанії. Крім того, ці акції не мали рівновартості реальній

цінності їх власності. Старих власників, які не погоджувалися стати акціонерами, було вигнано з місць без компенсації.

Противники цього проекту наголошували на відсутності турботи про законних корінних жителів старого міста. Промотори проекту не питали їхньої думки про шляхи реконструкції. Протягом не більше одного року після заснування компанії «Солідер» проти неї було спрямовано численні юридичні позови. Позивачі намагалися зупинити деякі заплановані знесення і ставили під сумнів методи компенсації акціями власникам будинків на ділянках забудови, замість того, щоб обміняти власність на гроші.

Основний зміст статті. Ліван – історична брама Близького Сходу. Унікальність проблем післявоєнного Бейруту великою мірою витікає з унікальності міста та країни, глибоких історичних коренів ліванської містобудівної традиції і надзвичайно складної та заплутаної історії ліванського суспільства. Одна з найдревніших країн світу, Ліван розташований в гористій місцевості на східному березі Середземного моря. Населення Лівану – більше шести мільйонів людей [4]. Республіка виділяється в арабському світі надзвичайною релігійною різноманітністю. У Ліванській Республіці діє особлива політична система, так званий *конфесіоналізм*, за якої державну владу організовано відповідно до розподілу суспільства на релігійні громади.

Перед громадянською війною 1975-1990 рр. Ліван був квітучою державою, його столиця Бейрут – фактичною фінансовою і банківською столицею арабського світу, країна також користувалася надзвичайною популярністю серед туристів. За наявності переважної частки християнського населення Ліван мав неофіційну назву «Близькосхідна Швейцарія».

1. Географія та древня історія країни. На заході Ліван омивається Середземним морем, берегова лінія тягнеться на 225 км. На півночі і сході країна межує з Сирією, на півдні – з Ізраїлем. Сирійсько-ліванський кордон має протяжність 375 км, лівано-ізраїльський – 79 км. Невеликий відрізок кордону Лівану з

Голанськими висотами, анексованими Ізраїлем, є спірною територією.

Загальна площа Лівану – 10452 км². Велика частина країни вкрита горами, крім долини Бекаа на північному сході та вузької рівнинної ділянки вздовж берега моря, яка тягнеться з півночі на південь. Прибережний Ліван відділяється від східних регіонів гірськими ланцюгами Ліван і Антиліван. У Лівані є поклади вапняку, залізної руди, родовища солі. Ліван багатий водними ресурсами. Річка Літані є основним джерелом води для південних районів Лівану. Судноплавних річок у країні немає.

Поява перших поселень на території сучасного Лівану, зокрема доісторичних хатин, залишки археологи виявили в околицях Бібла, відноситься до шостого тисячоліття до нашої ери. Знайдені тут примітивні знаряддя та деякі предмети побуту вказують на існування стоянок риболовецьких племен часів епохи неоліту ще у 8-7 тисячоліттях до нашої ери.

Найдавнішим царством на території сучасного Лівану була Фінікія, розвинена морська торгова держава, що розтягалася у давнину вздовж берега Середземного моря. Розквіт Фінікії припав на 1200-800 рр. до н. е. Фінікійці дали світові перший алфавіт. У VI столітті до н. е. Фінікія потрапила під панування персів на чолі з Киром Великим. У 332 р. до н. е. Александр Македонський здійснив похід на Фінікію, знищивши її найбільше місто – Тир. З розпадом імперії Македонського Ліван увійшов до складу Царства Селевкідів, а в кінці I століття до н. е. – до Римської імперії.

В період арабських завоювань і становлення Халіфату в Ліван проникає іслам. У XII столітті Ліван став частиною Єрусалимського королівства хрестоносців. У 1261 хрестоносці були вигнані з Лівану тюрками-мамлюками, і Ліван перебував в складі мамлюкського Єгипту до 1516 року. У 1517 року султан Селім I приєднав цю територію до Османської імперії. Еміри Шехаб правили Ліваном з 1697 до 1842 рр. Територія Лівану в складі Великої Сирії входила до Османської імперії понад 400 років.

2. Історія Нового часу, громадянські війни. Після поразки Туреччини в Першій світовій війні і розпаду Османської імперії, територія Великої Сирії була окупована 1918 р. британськими військами. Згодом, за угодою 1916 року між країнами Антанти, територію Сирії було передано Франції як підопічну, і управління нею легалізовано у вигляді Французького мандата від Ліги Націй. 1926 р. територію Лівану було відокремлено від Сирії, і Ліван вперше став окремою територіальною одиницею, керованою, однак, адміністрацією Французького мандата Сирії.

Незалежність Ліван офіційно отримав 1943 р. У 1948 р. Ліван взяв участь у першій арабо-ізраїльській війні. Після поразки Арабської визвольної армії Ліван підписав з Ізраїлем угоду про припинення вогню. До Лівану перебралися 100 тисяч арабських біженців [5].

З 1956 р. в Лівані почали посилюватися суперечності між християнами і мусульманами, які вилилися у травні 1958 року в громадянську війну. Щоб утримати владу в країні, президент Каміль Шамун звернувся по військову допомогу до США. Американські війська перебували в країні з липня по жовтень до повної нормалізації обстановки.

У 1975 році в Лівані вибухнула друга громадянська війна між право-християнськими силами і ліво-мусульманськими міліціями, яких підтримали палестинські бойовики, що знаходилися в Лівані. Війна тривала 15 років, зруйнувавши колись процвітаючу економіку країни, і забрала життя понад 150 тисяч жителів. Кровопролиття припинилося 1990 р. підписанням Таїфських угод [6].

Ще 1976 р. на прохання тодішнього уряду в Ліван увійшли сирійські війська. Сирійська окупація тривала до 2005 року, незважаючи на офіційні вимоги президентів Лівану про виведення сирійських військ, починаючи з 1983 року [7].

Двічі на територію Лівану було введено війська армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ). Перший раз у березні 1978 року – після захоплення двох автобусів із заручниками, коли загинуло 36 і було поранено

понад 70 ізраїльських громадян [8]; другий у червні 1982 року – у відповідь на замах на ізраїльського посла в Лондоні були проведені масовані бомбардування по позиціях ООП в Лівані [9]. Тоді ООП піддала масованому обстрілу територію Ізраїлю, а сили ЦАХАЛу увійшли на територію південного Лівану. Сили ЦАХАЛу залишалися у південному Лівані аж до 2000 р. Після виведення військ між Ізраїлем і Ліваном було проведено чітку межу – так звану «блакитну лінію», однак ферми Шебаа на північ від Голанських висот так і залишилися спірною територією.

Недовгий період відносного спокою було перервано урядовою кризою, яку було спровоковано вбивством екс-прем'єра країни Рафіка Харірі, наступним виводом з країни сирійських військ й ізраїльсько-ліванським конфліктом 2006 р. 2007 р. ситуація в Лівані ускладнилася кризою навколо табору Нахр аль-Барід.

2011 р. в Лівані виник конфлікт між найбільшими парламентськими фракціями. А в 2015 році по країні прокотилася хвиля протестів через бездіяльність уряду і політичної кризи, в ході якої парламент до 2016 р. не міг обрати президента.

3. Післявоєнне становище і проблеми розвитку країни. Існуючу понад півстоліття «ліванську модель» державного устрою (*конфесіоналізм*) було створено 1943 р. в процесі здобуття Ліваном незалежності від Франції. Для того, щоб забезпечити більш-менш рівний доступ до верховної влади для всіх релігійних конфесій, було розроблено наступний порядок: неписаний «Національний пакт» установив правило, за яким президентом країни повинен бути християнин-мароніт, прем'єр-міністром – мусульманин-суніт, спікером парламенту – мусульманин-шиїт, а в уряді повинні бути порівну представлені християни і мусульмани. Згідно з конституцією, Ліван є парламентською республікою.

Законодавча влада представлена Асамблеєю представників – парламентом Лівану, який складається з 128 депутатів, що обираються прямим голосуванням на чотирирічний термін. В Асамблеї засідають 64 мусульманина (27 сунітів, 27

шиїтів, 8 друзів і 2 алавіти) і 64 християнина (32 маронітів, 20 вірмен, 2 вірменокатолика, 7 православних, 1 греко-католик (мелькіт), 1 протестант, а також ще 1 на розсуд). Парламент обирає президента, затверджує склад уряду, стверджує закони і бюджет республіки.

Президент (мароніт) обирається Асамблеєю представників на шестирічний термін, причому одна особа не може двічі займати цей пост. Двічі в історії це правило порушувалося: в 1995 на три роки був продовжений термін перебування при владі Ільяса Храуї, а також в 2004 президентські повноваження до 23 листопада 2007 були продовжені для Еміля Лахуда. Президент за поданням парламенту призначає прем'єр-міністра (суніта) і його першого заступника. Після консультацій з президентом і парламентом прем'єр-міністр формує кабінет міністрів також за принципом релігійного квотування.

Відповідно до конфесійного поділу в Лівані зароджувалися і політичні партії, які здебільшого мають релігійний характер. Християнські, сунітські, шиїтські, друзькі партії борються не один проти одного, а за місця в межах заздалегідь визначених конфесійних квот. У кожній з конфесій історично склалося кілька політичних сил, які протистоять одна одній. Наприклад, серед ліванських християн були як люті противники сирійського військової присутності в Лівані (наприклад, генерал Мішель Аун або командувач об'єднаної християнської міліції «Ліванські Сили» Самір Джааджаа), так і лояльні Сирії політики, яким здебільшого діставалися президентські пости (Рене Муаввад, Еліас Храуї, Еміль Лахуд).

Колишній прем'єр-міністр Рафік Харірі був першим, хто кинув виклик цій системі. Він прийшов до влади, не спираючись на будь-яку з існуючих релігійно-політичних партій, а завдяки своєму колосальному статкові. Він же дозволив йому здійснити відновлення зруйнованої країни. Сирія підтримувала збереження колишньої системи конфесійних квот, заявляючи, що альтернативою їй може бути лише нова громадянська війна.

Основну частину населення Лівану становлять ліванці. Велика кількість біженців з Палестини і їх нащадків, багато з яких до цих пір живуть в організованих десятиліття назад таборах (для них є ряд обмежень в правах, в порівнянні з корінними Ліванцями: наприклад, є заборона на заняття 70 професіями). На даний час в країні знаходяться (багато нелегально) близько двох мільйонів біженців і тимчасових переселенців з Сирії. Крім того, в країні роками проживають тисячі іноземних робочих (Індія, Бангладеш, Філіппіни, Ефіопія та ін.), які виконують в країні різну некваліфіковану роботу. Досить велика російськомовна діаспора (у тому числі, нащадки громадян Російської Імперії, які переїхали до Лівану після революції 1917 року).

Перевагами ліванської економіки є розвинені туризм, індустрія фінансових послуг, значний потенціал виноробства і вирощування фруктів. У країні низька інфляція (в 2004 р. 0,5%). США зняли з Лівану свої фінансові обмеження. Продуктивність праці в сільському господарстві – найвища в арабському світі – вище ніж в Німеччині і т.д. [10]

Натомість слабкими сторонами є залежність від імпорту нафти і газу та високі державні борги. Сирія збиває в країні ціни на товари першої необхідності, а повідомлення про наркоторгівлю і корупцію підбивають довіру інвесторів.

24 вересня 2012 року британська компанія *Spectrum* виявила запаси природного газу в обсязі 710 мільярдів кубометрів поблизу узбережжя південного Лівану на кордоні з Ізраїлем.

У Бейруті чотири університети, державний симфонічний оркестр, проводиться безліч музичних фестивалів – найвідоміші Бейтеддінській і Баальбекський, на яких виступали Паваротті, Каррерас і інші світові знаменитості. Більшість ліванців розмовляють як мінімум на трьох мовах. У фінікійському місті Біблос (тепер ліванський Джбейль) придумали перший алфавіт; фінікійці першими навчилися видобувати пурпур, виготовляти пурпурову фарбу, зварили перший шматок мила і отримали скло.

Близько 60% населення Лівану сповідує іслам (суніти, шіїти, алавіти і друзи). Чисельність християн різних конфесій в Лівані досягає 40% (за оцінками експертів 40,5%) населення. На території Лівану існують, зокрема, православні (греко-православні), Вірменська апостольська церква, Сирійська православна церква, шість східнокатолицьких церков – маронітська (західно-сирійська), халдейсько-католицька, мелькитська (греко-католицька), армянокатолицька, сирокатолицька та копткатолицька.

4. Бейрут – столиця Ліванської республіки. Назву «Bêrūt» («Джерела») було надано місту фінікійцями, але його історія налічує понад 5000 років. Розкопки в центрі Бейруту відкрили шари фінікійських, елліністичних, римських, арабських та османських поселень. Перша письмова згадка у клинописних творах походить з кореспонденції XIV століття до нашої ери. («Листи Амарни») і свідчить, що Аммунір з *Birutā* (Бейрута) відправив три листи до фараона Єгипту. Бірута також згадується в листах Риб-Хадді з Бібла.

У елліністичні та римські часи місто було відоме як Беритус. У 140 р. до н.е. місто було завойовано і знищено Діодотом Трифоном під час битви з Антіохієм Сидесем за трон монархії Селевкідів. Бейрут незабаром був відновлений у період еллінізму на регулярному плані і названий Лаодікеєю Фінікійською (гр. Λαοδικεῖα ἢ τοῦ Φοῖβικῆ) або Лаодікеєю Ханаейською, як місто, засноване Селевкідами (Лаодика). Сьогоднішнє місто зросло на стародавніх руїнах, але до кінця громадянської війни 1991 року археологічні роботи були майже неможливі. В даний час значні райони міста, спустошені війною, відкрилися археологам. У 1994 р. розкопки показали, що одна з сьогоднішніх вулиць міста, Сук Тавіле, проходить тим же шляхом, що й у грецько-римські часи.

У першому столітті на монетах, карбованих у Бериті, було зображено голову Тихе, богині достатку; а на зворотному боці стародавній герб міста – дельфіна, що витягує якір. Під римським правлінням місто було поширено Іродом Агріппою I та його сином Іродом Агріппою II. У в той

час, серед іншого, було збудовано форум, іподром та амфітеатр, які могли вмістити битву 1400 гладіаторів. У цей час там поселилися ветерани двох легіонів - V македонського та III галльського. Бейрут, названий тоді Колонія Юлія Августа Фелікс Беритус, було піддано швидкій романізації та розширенню.

Незабаром він став важливим центром фінікійського узбережжя імперії. Широко відома правова школа Бейрута, яку була відновлено і продовжено з 425 р. імператором Феодосієм II. Два відомі римські юристи, Папініан і Ульпіан Доміцій, вийшли з Фінікії та викладали право за часів Северів. Коли у VI столітті імператор Юстиніан почав створювати свій Кодекс, більшість приписів було взято з роботи цих двох юристів. Юстиніан реорганізував школу Бейрута, зробивши її однією з трьох офіційних юридичних шкіл імперії (533). Через десяток років через великий землетрус (551) установу перевели до Сидону. У самому Бейруті загинуло 30.000 людей, а на всьому узбережжі Фінікії – понад 250.000.

У 635 році Бейрут потрапив під владу арабів. У середні віки Бейрут як торговий центр у східній частині Середземного моря був затьмарений Аккою. У 1110-1291 рр. місто перебувало під владою хрестоносців. Пізніше, незалежно від того, хто номінально керував країною, турки чи мамелюки, Бейрут управляв місцевими дружькими емірами. Один з них, Фахр-ад-Дін II, оточив місто на початку сімнадцятого століття укріпленнями і проголосив незалежність, але 1763 р. його знову зайняли турки. Після короткого періоду відносного процвітання, спалахнуло повстання проти турків. На чолі його стали паші Акка Джоцар й Абдулла. У загальному розбраті і руїні роль Бейрута впала до невеликого містечка (близько 10.000 населення), за контроль над яким боролися друзи, турки і володарі Акки.

Коли 1832 р. Ібрагім-паша переміг Акку, Бейрут почав повільно оживати. 1888 р. він став столицею сирійського вілаєту, який включав санджаки Латакію, Тріполі, Бейрут, Акку і долину Бекаа. Бейрут став дуже космополітичним містом,

тісно пов'язаним з Європою та Америкою. Місто було також великим центром місіонерської діяльності, але переходові у християнство ефективно запобігла різанина християн у 1860 р. (яка стала приводом для пізнішого європейського втручання). Місіонери створили вражаючу шкільну систему, в тому числі Сирійський протестантський коледж, заснований американськими місіонерами, а потім перетворений на Американський університет Бейрута (АУВ). Завдяки цьому місто стало у ХІХ столітті інтелектуальним центром арабського світу [11].

Муніципальний водопровід побудувала британська компанія, газ провела французька, а місто багатіло на продажу шовку, що вироблявся у тутових гаях, насаджених на прилеглих схилах гори Ліван. Коли французькі інженери побудували 1894 р. сучасний порт, поєднаний з Дамаском залізничною лінією, і 1907 р. – з Алеппо, більшу частину морської торгівлі взяли на себе французькі судна з Марселя, і незабаром французький вплив в регіоні стали сильніше, ніж будь-чий інше.

1911 р. Енциклопедія Британніка повідомила, що змішана громада міста складається: з мусульман – 36 000 чоловік; християн – 77 тисяч; євреїв – 2500; друзів – 400; іноземців - 4100. Після падіння Османської імперії в результаті Першої світової війни, Бейрут, і з ним увесь Ліван, стали частиною французької підопічної території.

Ліван отримав повну незалежність у 1943 році, і Бейрутом став його столицею. Він все ще був інтелектуальною столицею арабського світу та основним торговим і туристичним центром Леванту. Колапс стався тоді, коли 1975 р. почалася кривава громадянська війна. Під час конфлікту місто було поділено на більшу мусульманську (західну) та християнську частини. Центр міста, до цього фінансовий та культурний центр, перетворився на нічию землю. Багато жителів рятували себе за кордоном. Франко-американська інтервенція у 1983 році закінчилася фіаско. Під час неї інтервенційні війська зазнали значних втрат, у тому числі після самогубних нападів були знищені будівлі, в яких було

поселено французьких солдатів та американських морських піхотинців. Тільки у цих двох терористичних актах було вбито 59 французів та 241 солдатів американського Marine Corps.

Коли, нарешті, 1990 р. війна закінчилася, люди почали відновлювати Бейрут. Реконструкція центру міста здійснювалася, головним чином, компанією «Солідер», девелоперською компанією, заснованою 1994 р. Рафіком Харірі. Перед спалахом ізраїльсько-ліванського конфлікту в 2006 році місто було близьке до повернення свого минулого положення як центру культури, проте безповоротно втратило лідируюче становище в сфері туризму на користь Дубаї та Кіпру.

У Бейруті народився знаний модельєр Елія Сааб, тут працював ювелір Роберт Мувад, у місті знаходяться кілька популярних телевізійних станцій, таких як LBC, Future TV, Нью-ТВ і інші. Місто було господарем Азіатського клубного чемпіонату з баскетболу та чемпіонату Азії футболу. Вісім разів Бейрут також приймав конкурси Міс Європи: 1960-1964, 1999, 2001-2002.

Під час конфлікту з Ізраїлем 2006 р. місто зазнало багатьох бомбардувань, і було в значній мірі зруйновано. 7 травня того ж року західну частину Бейрута перейняли загони «Хезболла».

Ліван займає стратегічне положення у регіоні Східного Середземномор'я. Пов'язуючи Схід і Захід, море з внутрішніми районами, він був транскультурним перехрестям протягом століть. Задовго до початку громадянської війни у 1975 р. сучасний Бейрут став широко відомий як комерційний і культурний капітал регіону. Живе та космополітичне місто служило воротами на Близький Схід і з нього і стало батьківщиною багатьох провідних банків і фінансових установ арабського світу. Міські університети, театри і розвинута індустрія розваг залучали відвідувачів з усього світу.

Сьогодні невід'ємними активами міста залишаються його стратегічне розташування, ліберальне економічне середовище і вільна преса, добре облаштована банківська система, якісні освітні та

медичні послуги, професійні людські ресурси, космополітичний характер міського життя та важлива містобудівна, архітектурна, археологічна та культурна спадщина.

5. Система управління містобудівним розвитком у Лівані. Столиця Лівану до війни, що почалася 1975 р., була одним з найважливіших економічних, культурних та інформаційних центрів Близького Сходу [12]. Цьому сприяв розвиток ліберальної економічної системи вільного підприємництва. Залучення іноземних інвестицій і створення філій великих іноземних компаній сприяли модернізації інфраструктури і розвитку порту і аеропорту. Розвивалися виробничі зв'язки з сусідніми арабськими країнами; вживалися заходи для забезпечення свободи слова, високого рівня освіти і модернізації політичної системи. Все це повинно було стати гарантом стабільності у цьому неспокоїному регіоні.

Практика реконструкції Бейрута має розглядатися у контексті широкої аналітичної роботи в галузі соціології, політичної географії, містобудівного та стратегічного планування [13]. Перш за все, сучасне постконфліктне відновлення пов'язано з рішенням своєрідної дилеми реконструкції. З одного боку, постконфліктне відновлення територій є своєрідним «полігоном» для розвитку, перетворення містобудівних систем і запровадження нових планувальних рішень. З другого, аналіз історії і результатів відновлення Бейрута дозволив виявити, поруч із низкою позитивних факторів, які вплинули на розвиток міста, також деякі небезпеки подібних планувальних моделей, які потенційно можуть спричинити нові суспільні конфлікти.

Обраний 1958 року президентом Фуад Шехаб у якості ключових цілей розвитку країни позначив збалансований розвиток регіонів і контроль над зростанням столиці. Доказом рішучості уряду стало вперше прийняте містобудівне законодавство. Було сформовано два незалежні державні органи для реалізації проектів – Вищу Містобудівну Раду і Генеральну Дирекцію з Містобудування [14].

У затвердженому 1963 р. Законі про містобудування було розроблено нові містобудівні принципи і підходи до проектування. Всі питання, які стосуються проблемам містобудування, було передано у відання одного органу – Генеральної Дирекції з Містобудування, підпорядкованої Міністерству громадських робіт. В рамках дирекції функціонувала Вища Містобудівна Рада – повністю незалежний орган, що складався з представників зацікавлених міністерств і незалежних професійних експертів (планування, туризм, історичні пам'ятки, громадські роботи та муніципалітети). Муніципалітети та муніципальні ради мали лише дорадчі голоси. Містобудівній владі було надано всі права на прийняття рішень щодо територій, які потребують планування. Вона повинна була дотримуватися пріоритетів, встановлених державною політикою розвитку. Було визначено обов'язкове планування міських територій у дві стадії – генплан і детальний план. Новий закон посилив адміністративний контроль над видачею дозволів на будівництво, архітектурою забудови та містобудівною естетикою, а також над розподілом земельних ділянок.

6. Містобудівні стратегії після II Світової війни. Щоб знизити надмірну централізацію міста і зупинити зростання нетрів, французький архітектор М. Екошар [15] запропонував створити другий центр на півдні Бейрута і провести через місто прибережні магістралі, що з'єднують північ і південь країни. Але в результаті, після численних змін, прийнятий в 1964 р. генеральний план мав мало спільного з первісною концепцією, хоча його все іще називають планом Екошара. План представляв собою серію концентричних кілець з історичним центром в середині. Визначення пріоритетів, безсумнівно, проходило під тиском корпоративних інтересів в сфері нерухомості. Розвитку інфраструктури в передмістях не приділялося належної уваги. Перераховані вище фактори сформували вибухову основу для початку громадянської війни. Під час війни місто було поділено на дві частини – християнську та мусульманську. Так звана «зелена лінія» проходила по дорозі

на Дамаск. Це призвело до посилення поділу та ізоляції різноконфесіональних районів і створення в них субцентрів.

Перший проект реконструкції був представлений уже під час громадянської війни, що спалахнула 1975 р., а саме у 1977 р. Тоді ж з'явилася Рада розвитку і реконструкції (СРР). Протягом перших шести років після заснування СРР заклала основи загального плану відновлення і розвитку країни, забезпечив необхідне фінансування для головних проектів. Під час цього періоду було розроблено основні містобудівні передбачення з планування Бейрута і його околиць. За експертної допомоги АРUR (Паризької містобудівної майстерні) генплан було закінчено і затверджено.

Концептуальна основа плану будувалася на наступних принципах:

- збереження, по можливості, початкового стану та форми власності міських територій;

- повернення центральній частині її традиційної ролі як об'єднуючої сили для багатоконфесійної структури ліванського суспільства;

- вдосконалення інфраструктури центру;

- відновлення особливо зруйнованих територій шляхом створення компаній з торгівлі нерухомістю та іншими методами, закріпленими у містобудівному законодавстві.

Проект реконструкції в цілому був консервативний. Передбачалося повне збереження планувальної структури і фасадів будівель [16]. Ті будівлі, відновлення яких було вкрай складним, могли бути знесені, але згодом їх мало бути зведено строго за початковим планом. Проект передбачав тільки розширення транспортних магістралей. Але в зв'язку з новими спалахами війни проект було відкладено.

Інший проект реконструкції було запропоновано 1982 р. архітектором Жаном Війєрвалем (*Jean Willerval*), професором Національної школи образотворчих мистецтв в Парижі. Цей проект радикально відрізнявся від попереднього. Він передбачав повне знесення існуючої забудови і

зведення нових кварталів «в східному стилі», так як проект фінансувався Саудівською Аравією. За три місяці було знесено близько 233 будівель та вивезено 50.000 м³ будівельного сміття (особливо постраждав район Площі Мучеників). Безумовно, подібні дії зустріли хвилю опору. Тому реалізацію проекту було припинено.

Великою проблемою для міста стала нова хвиля міграції. У період війни були великі переміщення населення, як всередині країни, так і за її межами. Близько 350.000 осіб збігло в Бейрут. В основному вони селилися в спорожнілих передмістях і незаконно побудованих будинках. Почалася хаотична забудова передмість, яка не має єдиної планувальної структури. Кількість новозбудованих у період з 1984 по 1987 рр. будинків у Бейруті порівняльна із забудовою попередніх 30 років. Проблеми відновлення та розвитку інфраструктури призвели до безконтрольного хаотичного зростання Бейрута, яке загрожувало екологічною катастрофою.

7. Організація післявоєнної реконструкції Бейрута. Таїфська угода 1990 р. проголосила мир у країні. Але важка спадщина 16 років війни призвела до повного знищення 15% існуючого будівельного фонду та матеріальних збитків в 12 млрд. доларів. На ремонт і відновлення первинно необхідної інфраструктури було потрібно близько 6 млрд, і негайно. Провідну роль в проекті реконструкції грав Рафік Харірі – будівельний магнат, у подальшому прем'єр-міністр Лівану. Його головною метою було повернути Бейруту статус економічного центру Близького сходу, який за час війни перейшов до Дубаю. Харірі заручився економічною підтримкою численних підрядників з країн Арабської затоки. Природно, перш за все, враховувалися їхні інтереси. Проект реконструкції виконувало проектне бюро *Dar al-Handasah* на чолі з ліванським архітектором Анрі Едде (*Henri Eddé*) [17]. План розроблявся шість місяців і коштував один млн. доларів.

Проект передбачав створення острова з уламків зруйнованих будинків загальною площею 350.000 м². На острові

повинні були розташуватися біржа та новий фінансовий центр. Також кардинально розширювалася автострада на Дамаск – передбачалося, що вона стане ширшою, ніж Єлисейські поля в Парижі. Новий генеральний план передбачав збереження лише 20% існуючої забудови в центрі Бейрута і створення нерухомості, призначеної для осіб з високим доходом. Роль держави обмежувалася формуванням компанії, визначенням фізичних кордонів її діяльності та видачею компенсації за створення інфраструктури.

У зв'язку з цим, реалізація основних містобудівних проектів в столиці було доручено трьом будівельним компаніям і розвивалося за такими напрямками: реконструкція центральної частини Бейрута – компанія «Солідер»; реконструкція південного регіону – компанія «Еліссар»; реконструкція північного узбережжя – компанія «Лінор».

Компанія «Лінор» займалася розвитком прибережної промислової зони на північ від Бейрута, куди повинні були переїхати резервуари для зберігання нафтопродуктів, утилізацію твердих відходів і стічних вод.

Державну компанію «Еліссар» було створено після проведених у 1992 р. досліджень південної частини Бейрута. Роль компанії полягала в модернізації району, створенні 7500 одиниць доступного житла та будівництві низки доріг. Однак 1995 р. інвестування призупинилося, реалізація проекту завмерла. Згодом роль компанії була знівельована до ведення переговорів з мешканцями нетрів і спроби їх усунення для реалізації дорожньої мережі.

Більш цікавий сценарій розвитку реконструкції був у компанії «Солідер» [18]. Вона мала права на 1,2 млн. квадратних метрів землі у центральній частині Бейрута. Щоб не загрузнути в суперечках між тисячами власників зруйнованої власності, компанія запропонувала наступну схему: кожен власник отримував частку в статутному капіталі Солідер, відповідну його власності.

Акції «Солідер» котируються на фондових біржах Бейрута і Кувейту, а також на Лондонській, Франкфуртській та

Люксембурзькій фондових біржах. Ціна його акцій на бейрутській біржі різко підвищилася в останні роки – приблизно від п'яти доларів США на початку 2004 р. до найвищого рівня 26 доларів у лютому 2006 р. В червні 2006 р. «Солідер» схвалив виплату дивідендів своїм акціонерам у сумі більше 100 мільйонів доларів.

Більшість інвесторів «Солідер» – це європейські та північно-американські інвестиційні компанії або арабські інвестори з-над Затоки. Акції Рафіка Харірі в компанії були спірним питанням у ліванському політичному спектрі. Деякі чутки говорять, що він володів контрольним пакетом в «Солідер» перед його вбивством у 2005 р., і сім'я Харірі продовжує бути основним акціонером сьогодні. Однак родина Харірі відхилила ці чутки, стверджуючи, що Рафік Харірі володів тільки шістьма відсотками акцій компанії.

8. Перебіг реалізації проекту «Солідер». Харірі вклав в компанію 125 млн. доларів і став її найбільшим акціонером. Звичайно ж, це викликало обурення серед заможних верств населення, які скаржилися, що їх володіння в ході обміну на акції було свідомо недооцінено. Радикальна перепланування і експропріація привели до суспільного невдоволення і складним дебатів. У центрі уваги опинилися такі критичні зауваження, як великий відсоток зносу історичної забудови, доступність центру тільки багатим верствам населення та інвесторам і втрата містом своєї ідентичності внаслідок приходу нового сучасного стилю.

На боці опозиції була сформована група 15 експертів з архітектури, соціології та економіки. Жителі відмовилися залишати домівки і вийшли на вулиці, щоб відстоювати своє право на місто. Але дебати і невдоволення було швидко придушено, бо ЗМІ контролювалися державою, багатьом опозиційним архітекторам пропонували в обмін на велику суму грошей виїхати з країни. Зовсім радикальним заходом стало миттєве знесення будівель, після якого руйнування вже вважалося dokonаним фактом.

В результаті образ старого мультикультурного Бейрута зник назавжди і був

замінений трьома сучасними районами. Знесення старого Бейрута відкрило безліч раніше невідомих археологічних пам'яток. Але у компанії не було часу на детальне проведення розкопок. Незважаючи на те, що археологам було виділено сім млн. доларів, багато пам'яток знищувалися або знову засипалися землею. Харірі навіть висунули політичне звинувачення, що він свідомо знищує фінікійську спадщину й ісламізує Бейрут.

До 2001 г. «Солідер» відновила дорожню і телекомунікаційну мережу, електро- і водопостачання. З 256 відремонтованих будівель 144 повернулися до початковим власникам, 33 викуплено приватними інвесторами і 39 залишилися у власності «Солідер».

8. Проблеми і перспективи відновлення ліванських міст

Як зазначалося в заключній доповіді «Дослідження Бейрута і його реконструкції» Центру досліджень і досліджень сучасного Близького Сходу (CERMOC), силові міністерства і відомства Лівану роблять державу інструментом для досягнення своїх цілей і влади. В таких умовах у державі відсутні інститути, які змогли б забезпечити необхідну незалежність проектних робіт, а також ефективність їх впровадження і реалізації.

«Солідер», зокрема, піддавався критиці за те, що зруйнував соціальну тканину «Сентервілла» (центру Бейрута) через його дуже спірні методи, які полягали в змушенні корінних жителів і власників магазинів міста, до того, щоб обміняти їх власність на акції в компанії. Крім того, ці акції не мали рівновартості реальній цінності їх власності. Старих власників, які не погоджувалися стати акціонерами, було вигнано з місць без компенсації.

Крім того, противники цього проекту повідомляли про відсутність турботи про законних корінних жителів старого міста. Сім'я Рафіка Харірі не питала їхньої думки про шляхи реконструкції. Протягом не більше одного року після заснування «Солідер» проти нього були спрямовані численні юридичні виклики. Позивачі намагалися зупинити деякі заплановані знесення і ставили під сумнів його

методи компенсації акціями власникам будинків на ділянках забудови, замість того, щоб обміняти власність на гроші. З'явилися твердження, що сім'я Харірі зловживала владою і прощтовхнула замовлення на знесення та переслідувала неохочих власників.

Випадки більше ніж 50 колишніх власників будівель у центрі міста були підняті ліванським адвокатом з прав людини доктором Мухамадом Маграбі. У 2007 р. Маграбі стверджував в інтерв'ю ліванській газеті «Дейлі Стар», що «Солідер» – це ліванська форма самосуду, фарбована під закон. Це порушує конституцію, яка забороняє конфіскацію власності без швидкої компенсації, і припускає її тільки для суспільного блага. Більшість людей, яким заповдіяли біль, не були строго власниками, але мешканцями або власниками орендного договору, права яких були вилучено за законом 117 і передано «Солідер».

На додаток до пред'явлення юридичних претензій, групи власників прав власності з Центрального Району Бейрута також закликали до прийняття законодавчих норм, які дозволили б інноваційну структуру винагороди, запроваджену «Солідер», оголосити неконституційною і анульованою. Організації громадянського суспільства, що закликають «Солідер» до більшої прозорості і відповідальності, були серед найбільш галасливої частини ліванської опозиції.

Висновки

1. Попередній огляд накопиченого в Бейруті досвіду громадської участі у прийнятті рішень щодо питань реконструкції свідчить, що громадські обговорення основних рішень міського планування перед погодженням та затвердженням проектів, дозволяють відстежувати і вдосконалювати суспільні відносини між різними групами населення міста, а іноді і переглядати цілі та результати проектних рішень. Практики реконструкції унаочнила низку чинників, які впливають на якість просторового розвитку міста. Зокрема, узагальнення досвіду залучення інвестицій в економіку і будівництво Бейрута

«АРХІТЕКТУРА»

сприяло розробці комплексного проекту великомасштабного будівництва.

2. При цьому передбачалося, що радикальна перебудова центру і надання місту сучасних рис сприятиме просуванню міжнародного іміджу Бейрута і стимулювати приплив туристів. Але досвід реконструкції Бейрута наочно продемонстрував небезпеки такої планувальної моделі:
  - поширення практики ринкового планування призвело до утворення елітних районів, до просторової та соціальної сегрегації, у тому числі і до дискримінації деяких верств населення;
  - значне зростання цін на землю і нерухомість в центральній частині міста призвело до переселення деяких груп на околиці й до утворення кварталів розселення нижчих класів;
  - містобудівне планування, орієнтоване виключно на ринок, веде до просторово-економічної поляризації і виникнення нових соціально-політичних хвилювань, порівнянними з тими, які допровадили до спалаху громадянської війни.
3. Архітектурно-містобудівні дослідження процесів міської реконструкції прибирають на актуальності в контексті розвитку ситуації в світі, в особливості в регіоні Близького Сходу. Збройні конфлікти та пов'язані з ними руйнування міських структур в доступному для огляду майбутньому навряд чи припиняться. Події в Іраку, Лівії, Малі, Сирії, Сомалі, Центральноафриканській Республіці та численних інших «гарячих точках» зажадають зусиль світової спільноти не тільки в плані миротворчості, а й у справі постконфліктного відновлення і нормалізації життя. Відтак узагальнення і порівняльний аналіз досвіду планування в умовах післявоєнної відбудови у різних регіонах, країнах та містах стає важливим допоміжним засобом для вироблення конкретних стратегій відбудови та відновлення.
4. Але вже тепер розгляд процесів постконфліктної реконструкції, виявлення в них позитивних і негативних сторін

дозволяють зробити певні висновки. Необхідно брати до уваги, що завершення збройних операцій в регіоні – це не повне завершення конфлікту. Далі настає період так званого нестійкого миру, який, як правило, супроводжується політичними катаклізмами, розгулом злочинності, зростанням загрози тероризму, екологічними проблемами, збільшеною внутрішньою міграцією, складною ситуацією з біженцями та внутрішньо переміщеними особами. Реконструкція має здійснюватися в контексті загальної планувальної моделі, та ресурси повинні рівномірно розподілятися по територіях відбудови (у випадку Бейруту – по районах міста).

Реконструкцію треба розглядати не як «одноразовий» проект, а як процес-передумову сталого розвитку міста, який має балансувати громадські інтереси з планувальними, соціально-економічними й екологічними завданнями. Можна також припустити, що в процесі планування, у т.ч. для запобігання соціальним заворушенням, корисними можуть бути не тільки громадські обговорення проекту, а й реально діючі механізми участі всіх зацікавлених сторін (партисипаційні програми).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Nash Gerald D. Planning for the Postwar City: The Urban West in World War II. *Arizona and the West*, 1985. Vol. 27. No. 2. pp. 99-112
2. Taylor N. *Urban planning theory since 1945*. SAGE Publications Ltd, 1998. 192 p.
3. Смілка В. А. Модель неоліберального розвитку населеного пункту. *Науковий вісник будівництва*, Харків: ХНУБА, 2017. Т. 88. №2. С. 80-84.
4. *UN-Habitat. Planning sustainable cities: global report on human settlements 2009*. London: Earthscan. URL: https://issuu.com/unhabitat/docs/global_report_on_human_settlements_2
5. *Атлас мира: Максимально подробная информация*. Москва: АСТ, 2017. 96 с.
6. *UNHCR - Figures at a Glance*. URL: <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>
7. *Hassan Krayem. The Lebanese civil war and the Taif agreement*. Beirut: AUB. URL: <http://ddc.aub.edu.lb/projects/pspa/conflict-resolution.html>
8. *Hearing before the Subcommittee on Near Eastern and South Asian Affairs of the Committee on*

- Foreign Relations United States Senate. Committee on Foreign Relations (JUNE 14, 2000).*
9. Брасс А. *Палестинские истоки*. М.: Олма Пресс, 2004. 347 с.
  10. *Lebanon. The Two-Week War*. Section 1 of 1; Data as of December 1987 Library of Congress Country Studies. Lcweb2.loc.gov (3 June 1982).
  11. *World Bank. 2010. World Development Indicators Online*. Washington, DC: World Bank. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/9882-71468149678303/World-development-indicators-2010>
  12. Larkin C. Remaking Beirut: Contesting Memory, Space, and the Urban Imaginary of Lebanese Youth. *City and Community*, 2010. Т. 9. No 4. s. 414- 442.
  13. Khalaf S. *Heart of Beirut: Reclaiming the Bourj*. London: Saqi, 2006. 280 p.
  14. Хуссейн В. Цели и методы обеспечения системной полноты архитектурной деятельности в Арабских странах. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*. Харків: ХХІІІ, 1999. № 4-5. с. 144-145.
  15. Гольяева Е. Дилеммы реконструкции: Бейрут после Гражданской войны 1975–1990 гг. *Наука, образование, экспериментальное проектирование*. М.: МАрХИ, 2014. С.379-382.
  16. Verdeil E. *Plans for an unplanned city: Beirut (1950-2000)*. *Worldview. Perspectives on Architecture and Urbanism from around the World, The Architectural League of New York, 2005*. URL: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-000077-80/document>
  17. Каржинерова Т. І., Каржинерова О. Г. Сучасний досвід ревіталізації територій міст. *Науковий вісник будівництва*. Харків: ХНУБА, 2018. т. 94. №4. С. 76-82.
  18. Verdeil E. Reconstructions manquées à Beyrouth. *La poursuite de la guerre par le projet urbain*. P.: Les Annales de la Recherche Urbaine Année, 2001. (91). P. 65-73.
  19. Saree Makdisi, *Laying Claim to Beirut: Urban Narratives and Spatial Identity in the Age of "Solidere"*. P.: Critical Inquiry, 1997. 23/3. P. 661-705.

Шамун Кассем. СОДЕРЖАНИЕ И СРЕДСТВА СОБЛЮДЕНИЯ БАЛАНСА ИНТЕРЕСОВ В ПРОЦЕССЕ ПОСТКОНФЛИКТНОГО ВОССТАНОВЛЕНИЯ И РЕКОНСТРУКЦИИ БОЛЬШОГО ГОРОДА (НА ПРИМЕРЕ БЕЙРУТА). Данная статья начинает ряд публикаций, посвященных взаимодействию между культурной общественностью, специалистами городского проектирования, городской и государственной властью в ходе восстановления ливанской столицы после гражданской войны 1975-1990 гг. Целью этого исследования является раскрытие содержания и течения сложного и драматического процесса выявления и сохранения богатого исторического наследия Бейрута в постоянном диалоге со специалистами различного профиля и общественными активистами. Задача данной публикации – общая характеристика урбанистической специфики объекта реконструкции, одного из древнейших городов Ближнего Востока, на фоне событий новейшей истории региона.

Ключевые слова: послевоенное восстановление, историческое наследие, архитектурные памятники, общественное участие.

Chamoun Kassem. CONTENTS AND MEANS OF OBSERVING THE BALANCE OF INTERESTS IN THE PROCESS OF POST-CONFLICT RESTORATION AND RECONSTRUCTION OF THE BIG CITY (ON THE EXAMPLE OF BEIRUT).

This article begins a series of publications on the interaction between the cultural community, urban design specialists, city and state authorities during the restoration of the Lebanese capital after the civil war of 1975-1990. The purpose of this study is to reveal the content and course of the complex and dramatic process of identifying and preserving the rich historical heritage of Beirut in constant dialogue with various specialists and public activists. The purpose of this publication is a general description of the urban specifics of the reconstruction object - one of the oldest cities in the Middle East, against the background of events of the region's recent history.

Key words: post-war restoration, historical heritage, architectural monuments, public participation.